AT THE BEGINNINGS OF THE CHILDREN'S LITERATURE: ORBIS PICTUS OR ABOUT THE FIRST ILLUSTRATED ENCYCLOPEDIA FOR CHILDREN IN THE HISTORY OF LITERATURE

Mircea Breaz

Assoc. Prof., PhD, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract. At the beginnings of the children's literature: Orbis pictus or about the first illustrated encyclopedia for children in the history of literature. Our paper refers to the book's importance for the systemic understanding of Jan Amos Comenius's thinking and for the children's literature history. The book is relevant mostly for the use of the natural method and for the correspondence between the verbal code and the visual code in reading the sensible world. In this respect, it is appreciated the priority that the scholar gave to his linguistic and didactic works. Orbis pictus reveals to us the reversed approach of these works. Therefore it is revealed that the encyclopedia Orbis pictus was meant to serve as an introduction, in other words as a first stage necessary for an upcoming review of the other works that follow the natural method established by Comenius. In this investigation is emphasized the hybrid character and the multifunctional primacy of the work written by the Czech scholar: first illustrated book for children, first illustrated textbook for children, first model for the modern school textbooks, first illustrated school encyclopedia, breviary of the entire world and of the whole language.

Keywords: children literature, illustrated encyclopedia for children, multifunctional primacy, natural method, linguistic and didactic works.

Apariția, pentru prima dată în limba română, a enciclopediei ilustrate pentru copii *Orbis sensualium pictus*/ *Lumea sensibilă în imagini* de Jan Amos Comenius (2016), o lucrare capitală pentru înțelegerea sistemică a gândirii comeniene, este un eveniment editorial de răsunet în peisajul publicistic contemporan: „Apărută până acum în traduceri fragmentare, dar mereu citată, ea apare în sfârșit, într-o ediție integrală, elegantă din punct de vedere grafic și impunătoare din punct de vedere științific, cu un aparat critic exemplar alcătuit." (Buzași, 2016: 48). Presupunând influența acestei cărți de învățătură asupra operei corifeilor Școlii Ardelene, Ion Buzași a remarcat de asemenea transferul de metodă dinspre lucrarea savantului ceh înspre creația iluminiștilor noștri: „Reprezentanții Școlii Ardelene (care cred că au cunoscut această operă a lui Comenius, pentru că aromânul Mihai Boiagi a încercat o traducere a ei) vor adopta această metodă catehetică sau a dialogului în operele lor lingvistice: Samuil Micu și Gheorghe Șincai în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780) și Petru Maior, într-o lucrare cu un titlu mai evident asemănător, în *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*." (Buzași, 2016: 47). Aceeași influență este recunoscută și în lucrarea pedagogului blăjean Toma Cocișiu: „Lucrarea sa *Școala activă creștină* are la bază structura și ideile manualului lui Comenius." (Buzași, 2016: 48). „Risipa de erudiție" făcută de editoare îi amintește lui Vistian Goia (2016: 7) de cărturari ca Dan Simonescu, Nicolae Cartojan sau Perpessicius, în vreme ce, mai însuflețită, dar și mai aplicată, Gabriela Chiciudean (2016: 17) întâmpină ceremonios această izbândă culturală: „În general, munca traducătorului unei cărţi rămâne în umbră. Şi cum în cazul de faţă este vorba de două monumente culturale, personalitatea marcantă a lui Comenius şi cartea sa,

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

Orbis pictus, tradusă pentru prima oară în limba română, se cuvine să facem o reverenţă în faţa Marcelei Ciortea, care, iată, după aproape 6 ani de cercetări, ne prilejuieşte bucuria de a avea primul manual ilustrat pentru copii din istoria literaturii." Același ton entuziast poate fi recunoscut și în prezentarea de pe blogul lui Liviu Antonesei (2016), care salută colegial reușita demersului savant al traducătoarei: „Ultima ispravă cărturărească a Marcelei Ciortea a reunit mai multe din domeniile sale de excelență – limba latină, cea de la sfârșitul Evului Mediu mai precis, istoria ideilor educative și filosofice, pedagogia, didactica etc. Mă refer la ediția ***pre rumănește tocmită*** a lucrării marelui cărturar Jan Amos Comenius, ***Orbis Sensualium Pictus/ Lumea sensibilă în imagini***, primul manual ilustrat pentru copii, care vreme de două sute de ani a cunoscut multe zeci de ediții în toate țările lumii occidentale, ajungând și în Transilvania."

Despre importanța publicării la noi a acestui adevărat monument de gândire lingvistică și pedagogică s-a scris așadar mult și bine (Antonesei, 2016; Buzași, 2016; Chiciudean, 2016; Fărcaș, 2016; Goia, 2016 ș.a.), așa încât în această cronică târzie nu vom face decât să evidențiem o dată în plus anvergura și temeritatea întreprinderii intelectuale a autoarei acestei ediții de excepție. Pentru aceasta, era – credem – indispensabil ca însuși titlul volumului, așa cum acesta a fost stabilit de către traducătoarea cărții și cum apare pe pagina de titlu, să fie reprodus aici complet, dacă nu pentru farmecul său erudit, atunci pentru că expresia sa finală traduce rigoarea unor opțiuni lingvistice îndelung cântărite: *ORBIS SENSUALIUM PICTUS, BILINGVIS, Hoc est: Omnium fundamentalium in mundo rerum & in vita actionum PICTURA ET NOMENCLATURA. Latina & Valachica/ LUMEA SENSIBILĂ ÎN IMAGINI, BILINGVĂ, Adică PREZENTAREA ŞI DENUMIREA tuturor lucrurilor fundamentale din lume şi a tuturor acţiunilor din viaţă. Latină şi română.* Ca atare, plăcerea filologică a reproducerii integrale a titlului propus nu va fi cu nimic diminuată de recomandările de prudență în traducere la care, pe urmele lui Iosif Antohi (1958), vor trimite, în ceea ce urmează, comentariile îngrijitoarei ediției. Dimpotrivă, această plăcere va spori, devreme ce, dovedindu-se dublată de necesitate, ea va însemna, în ce ne privește, o reacție de mulțumire față de discernământul dovedit finalmente de către editoare. Marcela Ciortea ne îndreaptă mai întâi atenția interpretativă asupra ambiguității din jocul de cuvinte presupus de enigmatica desemnare alternativă a aceleiași realități lingvistice, în cadrul enunțului-titlu, prin doi termeni diferiți (*pictus* și *pictura*), designare pe care traducătoarea o va corela cu sensurile pe care le actualizează contextual utilizarea lui *omnis* (tot, toată; tot felul de) și *totus* (întreg). Amintind apoi formația teologică a autorului, editoarea va găsi subtile rațiuni hermeneutice pentru libertatea determinativă presupusă de traducerea perechii de termeni în discuție (*pictus* și *pictura*), apreciind că jocul sinonimic din titlu este unul intenționat. Aceasta o îndreptățește să gloseze curajos, avansând teoretic atât posibilitatea de traducere prin determinare nedefinită *(„**O** plăsmuire a lumii lucrurilor percepute prin simțuri"*) (*s.n.*), cât și alternativa unei variante de traducere prin determinare definită a substantivului *pictus* din titlu: *„Deşertăciune**a** lumii lucrurilor percepute prin simțuri"* (*s.n.*): „Noi nu putem spune, acum, în mod cert, dacă savantul ceh va fi avut sau nu în minte cele avansate de noi mai sus. Dar susținem în mod ferm, pe baza argumentelor lingvistice enunțate, că teoria noastră, chiar dacă nu este reală, cu siguranță nu este greșită" [p. XL (*Studiu introductiv*)].

Orbis sensualium pictus/ Lumea sensibilă în imagini conține 150 de capitole (titluri), însoțite de o *Invitație* (incluzând un alfabet ilustrat) și de o *Încheiere*, din care reținem îndemnul final la erudiție, înțelepciune și credință: „Acum continuă și citește cu atenție alte cărți bune, ca să te faci învățat, înțelept și pios" [p. 356 (*Încheiere*)]. Textul bilingv al acestei „cărți de învățătură" este precedat în volum de șase secțiuni introductive (*Cuvânt înainte/ prefață; Studiu introductiv; Tabel cronologic; Mulțumiri; Bibliografie; Notă asupra ediției*)

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

și este urmat de o secțiune finală (*Ilustrații*), care cuprinde reproduceri ale unor lucrări de artă plastică reprezentând personalități politice și culturale (Cardinalul Richelieu, protectorii lui Comenius din Suedia și Transilvania, Comenius însuși), precum și 18 imagini după copertele sau paginile de titlu ale unor ediții rare din *Orbis pictus*.

Evocarea personalității enciclopedice a lui Jan Amos Comenius (1592-1670), în principalele sale dimensiuni (pedagog, teolog, filolog, filosof, gânditor politic pre-iluminist), precum și reconstituirea unui istoric al cercetării edițiilor comeniene din *Orbis pictus* sunt căile prin care semnatara cuvântului înainte (Eva Mârza, *Jan Amos Komenský – Învățătorul popoarelor*) relevă dificultatea și valoarea demersului documentar și editorial al autoarei acestei remarcabile ediții: „Opera de restituire a acestei scrieri comeniene pentru spațiul românesc se bazează pe cercetările bibliologice mai vechi și mai noi existente. Marcela Ciortea propune în primul rând un studiu -, bazându-se și pe cercetările antecesorilor. Accesibilitatea redusă a exemplarelor diferitelor ediții i-a permis autoarei doar anumite analogii din edițiile secolului al XVII-lea și până la cel de al XIX-lea (Londra, Nürnberg, New York, Hradec Králové). Din păcate, edițiile transilvănene de la începutul secolului al XVIII-lea de la Brașov (1703) și Sibiu (1738) nu sunt ilustrate, situație pe care o constatăm și la alte ediții europene. Identificarea unei ediții mai vechi de la Brașov (1675), coroborată cu cea de la Nürnberg (1746), a permis prezentarea selectivă a imaginilor din *Orbis pictus*. Volumul de față a rezultat din valorificarea textului sibian (1738) completat cu imaginile ediției de la Brașov (1675)" [p. VII (*Cuvânt înainte*)].

Prezentarea principalelor repere ale operei unuia dintre cei mai mari umaniști ai secolului al XVII-lea, deschizător de drumuri în educație și didactică (*Didactica magna, Schola ludus*), este contextul în care, tot în cuvântul înainte al cărții, sunt subliniate meritele și actualitatea temei volumului *Orbis pictus*. Importanța apariției – întâia oară la noi – a acestui model al manualelor școlare moderne este relevată în contextul celorlalte lucrări scrise de Comenius care au fost publicate până acum în România, între care: *Arta didactică* (1975), *Pampaedia* (1977) și *Labirintul lumii și raiul inimii* (2013). În această ordine de idei, sunt trecute în revistă dominantele teoretice și praxiologice ale sistemului comenian: conceptul de educație universală, potrivit căruia îmbunătățirea sistematică a cunoștințelor contribuie la schimbarea condițiilor de viață; principiul inductiv în construirea educației; principiul după care învățarea în limba maternă devansează învățarea în limba nematernă sau în limbă străină (limba latină); metoda de învățare prin joacă și nu în ultimul rând importanța lecturii iconice pentru perceperea și reținerea cunoștințelor.

Registrul concesiv al celor două concluzii generale de la sfârșitul prefeței atestă o dată în plus importanța prezentei ediții. Astfel, se observă în final, chiar dacă opera pedagogică a lui Comenius se resimte de efectele curentelor ideologice ale timpului, valoarea lucrărilor sale didactice a fost confirmată și în posteritate: „Manualul s-a folosit în școlile europene, dar valoarea sa pedagogică l-a recomandat în întreaga lume. *Schola ludus* – învățare prin joacă a fost filosofia metodei pedagogice introduse de Komenský ca metodă educativă destinată copiilor" [p. VIII (*Cuvânt înainte*)]. Se apreciază de asemenea în încheiere că, întrucât se înscrie într-un curent de interes constant față de moștenirea gândirii comeniene, iluminată spiritual de teoria pansofică, însăși apariția acestei ediții din *Orbis pictus* validează din nou sensul prim și ultim al activității creatoare a lui Comenius, care a constat într-o vastă operă de „reformare a societății prin educație". [p. VIII (*Cuvânt înainte*)].

Concluzia cuvântului înainte se regăsește și în premisa studiului introductiv, unde universitara Marcela Ciortea, reputată latinistă, pornește de la constatarea că, în ultimul timp, opera lui Comenius revine în atenția cercetătorilor, chiar dacă mai mult în latura ei pedagogică, decât în cea lingvistică, adică exact invers decât și-a focalizat interesul asupra propriei opere Comenius însuși: „Azi îl cunoaștem pe Comenius drept părintele pedagogiei

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

moderne, însă, la noi, puțină lume știe sau își aduce aminte că, de fapt, marea lui operă didactică s-a născut odată cu intenția de a-i ajuta pe elevi să învețe mai ușor limba latină și limbile vernaculare, iar pe acest deziderat s-a consolidat, în timp, geniala sa teorie" [p. XVII (*Studiu introductiv*)]. Ulterior, autoarea va relua această incitantă observație, indicând rațiunea obiectivă pentru care nu *Didactica magna* (1657), ci *Poarta deschisă a limbilor* (*Janua linguarum reserata*, 1631) a fost lucrarea care i-a adus lui Comenius „o fulgerătoare celebritate" internațională. Explicație ține în primul rând de faptul că lucrarea de lingvistică a fost tipărită și a circulat cu mult înaintea celei de didactică: „Cu toate că lucrul la *Didactica magna* începuse încă din 1623 și, la momentul apariției *Januae*, versiunea în limba cehă (*Česká didactika*) era aproape încheiată, aceasta a circulat vreme de mai multe decenii în manuscris, apoi s-a pierdut pentru a fi regăsită la Leszno, pe la mijlocul veacului al XIX-lea. Versiunea în limba latină, realizată pe parcursul anului 1638, avea să vadă lumina tiparului abia în anul 1657, când apare la Amsterdam volumul Comenius, *Opera didactica omnia*. Prin urmare, deși cunoscută în cercurile interesate de problemele învățământului, nu *Didactica magna* i-a adus lui Comenius faima și consacrarea europeană, ci *Janua linguarum reserata* (…), adică *Poarta deschisă a limbilor*" [p. XX (*Studiu introductiv*)].

În prima secțiune a studiului introductiv, este urmărit parcursul vieții și al activității lui Comenius, așa cum acesta se regăsește în monografia lui Voicu Lăscuș (2009). Ce adaugă în chip fericit autoarea este verva beletristică a evocării, care, în bună tradiție călinesciană, are darul de a însufleți pe alocuri faptul biografic, manieră care se regăsește și în alte articole pe aceeași temă publicate anterior de către editoarea cărții (Ciortea, 2013: 361-372). Astfel, rând pe rând, avatarurile orfanului, ale refugiatului sau ale exilatului Comenius vor fi inspirat rememorate în excursul selectiv întreprins de către autoare, amintind și împrejurări care au marcat tragic viața zbuciumată a cărturarului. Calitatea literară a evocării este, credem, o valoare adăugată calității traducerii și a îngrijirii ediției, ceea ce recenziile mai atente ale cărții nu au întârziat să observe: „*Studiul introductiv* ce însoţeşte cartea lui Comenius nu doar că este extrem de documentat, dar este scris într-o manieră atrăgătoare, care dovedeşte realele calităţi, de ce nu, literare, ale traducătoarei, importante şi necesare în astfel de întreprinderi. Îngrijitoarea ediţiei ne prezintă povestea vieţii lui Comenius într-o manieră proprie, într-un text închegat, care atrage spre lectură, genul acela de texte ce odată începute nu se mai pot lăsa din mână, şi ştie foarte bine, de asemenea, să uziteze instrumentarul necesar pentru realizarea acestui important volum." (Chiciudean, 2016: 18).

În examinarea operei lui Comenius, este remarcată prioritatea acordată de către savant lucrărilor sale lingvistice (*Regulile unei gramatici mai ușoare*, *Poarta deschisă a limbilor*, *Poarta lucrurilor*, *Noua metodă a limbilor*), uneori în defavoarea activității sale pedagogice de reorganizare a învățământului din Regatul Suediei și din Principatul Transilvaniei. De altfel, atât cea dintâi, cât și cea din urmă operă a lui Comenius – *Regulile unei gramatici mai ușoare* (1616), respectiv *Spicuiri didactice* (1668) – intră tot în aria lucrărilor cu caracter lingvistic și didactic, constanta tematică a scrisului comenian. Cu toate acestea, „comoara" lui Comenius avea să se dovedească nu mult așteptatul său dicționar enciclopedic (*Poarta lucrurilor*), ci *Orbis sensualium pictus* sau *Lumea sensibilă în imagini*, „prima lucrare ilustrată de literatură pentru copii din istoria cunoscută până acum a literaturii" [p. XIV (*Studiu introductiv*)]. Apărută în 1658, la Nürnberg, în ediție bilingvă germană și latină, „*Orbis pictus* a avut un succes răsunător în epocă, devenind principalul manual pentru copii vreme de aproape două secole: Kant ar fi spus că nu cunoaște un manual mai bun și mai perfect decât *Orbis pictus*; Herder ar fi scris că *Orbis pictus* a fost o carte de căpătâi în copilăria sa. Împărăteasa Maria Tereza ar fi impus-o ca manual oficial în școlile din imperiu în secolul al XVIII-lea" [p. XV (*Studiu introductiv*)]. De aici angajarea dedicată a autoarei în misiunea de restituire integrală a acestei „comori" din patrimoniul cultural

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

universal: „De aceea credem că ar fi bine să mijlocim, pe cât ne stă în putere, apariția unei versiuni românești a «comorii» lui Comenius” [p. XV (*Studiu introductiv*)].

A doua secțiune a studiului introductiv analizează fundamentele sistemului de gândire comenian, pornind de la teoria *metodei naturale*: „Ce presupune ordinea instituită de Comenius? **Teorie, practică** și **uz**, adică fiecare lucru supus învățării să treacă prin trei etape absolut obligatorii: **I. *tratarea teoretică*** (mai exact, ce este acel lucru, prin ce este și felul în care este; **II. *punerea în practică*** (mai exact, cum se procedează spre a realiza unul la fel); **III. *folosința*** (mai exact, la ce servește a ști și a putea trata despre un lucru, pentru a putea prevedea corecta lui utilizare)” [p. XVI-XVII (*Studiu introductiv*)]. În consecință, explicitează îngrijitoarea ediției, cu trimitere la *Noua metodă a limbilor*, pentru ca învățătura să fie folositoare, ea trebuie să fie *rapidă*, *plăcută* și *temeinică* și să se bazeze pe *exemple*, recurgând la *reguli* și *aplicații*: „Iată configurată pas cu pas metoda naturală spre a ieși din labirintele scolastice: **teorie – practică – uz – exemple – reguli – aplicații – repede – plăcut – temeinic**” [p. XX (*Studiu introductiv*)].

Restrânsă la domeniul limbilor, observă în continuare Marcela Ciortea, citând dintr-o altă lucrare a lui Comenius (*Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice*), *metoda naturală* presupune așadar *să știi, să acționezi* și *să vorbești*, fără a schimba ordinea naturală a acestor etape ale învățării, în care *știința* precedă *faptele* și *vorbele*, câtă vreme mai întâi trebuie învățată *mintea*, pentru a putea mobiliza apoi *mâinile* și în cele din urmă *limba*. Altfel spus, ordinea exploatării oricărei achiziții presupune înscrierea într-un traseu acțional-pragmatic care ordonează trei componente corelate: *a ști* (cunoștințe declarative: „*ce*” să faci) – *a face* (cunoștințe procedurale: „*cum*” să faci) – *a mobiliza*, inclusiv a te mobiliza discursiv (interlocutiv), prin raportare la context și la ceilalți (cunoștințe condiționale: „*când*” sau „*în funcție de ce/ cine*” să faci). Ajungem astfel la înțelegerea inteligenței înseși în termenii capacității de a exploata evolutiv cunoștințe declarative, procedurale și condiționale, ceea ce pentru subiectul cunoscător înseamnă să recurgă la strategii pertinente (cunoștințe procedurale), la momentul oportun (cunoștințe condiționale), mobilizând cunoștințele necesare (cunoștințe declarative). „Citim” așadar realitatea potrivit acestor categorii de cunoștințe, ele ne întemeiază reprezentările (în ordinea naturală evidențiată) și ne permit să înțelegem mai bine mediul în care trăim, să ne raportăm mai bine la noi înșine și la ceilalți, după cum conchide autoarea studiului, citând din același loc ca mai sus: „Este deci necesar ca știința să preceadă, adică spiritele trebuie luminate mai înainte de a li se cere vorbe sau fapte, iar dintre acestea două, în ordinea importanței lor, vine mai întâi acțiunea și pe urmă vorba, acțiunea fiind necesară atât în interes propriu cât și pentru cei din jur” [p. XVII (*Studiu introductiv*)].

După ce analizează lucrările care urmează metoda naturală instituită de Comenius (*Janua linguarum*/ *Poarta deschisă a limbilor*, 1631; *Vestibulum Januae linguarum*/ *Vestibulul porții deschise a limbilor*, 1633; *Orbis sensualium pictus*/ *Lumea sensibilă în imagini*, 1658), examinând în acest scop două unități de conținut comune celor trei lucrări, Marcela Ciortea stabilește, credem, cea mai spectaculoasă concluzie a studiului întreprins. Cercetătoarea observă că ordinea publicării acestor lucrări, care a fost și aceea a demersului praxiologic întreprins de Comenius vreme de aproape trei decenii, s-a produs mereu în sens invers (de la complex spre simplu) față de aceea corect indicată în teorie (de la simplu la complex), potrivit principiului concentricității. De altfel, Comenius însuși va înțelege și îndrepta această eroare, restabilind, în cele din urmă, acordul dintre ordinea seriei de învățare pe care a postulat-o în teorie și ordinea practică revelată de experiența sa didactică: „Comenius avea să sesizeze această inadvertență după aproape trei decenii, prin propria-i experiență la catedră. Drumul de urmat, așadar, de la simplu la complex, este exact invers: mai întâi *Orbis pictus*, apoi *Vestibulum Januae linguarum* și abia în cele din urmă *Janua*

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

linguarum. Se învață **repede**, așadar, când conținuturile selectate sunt adaptate la nivelul copiilor, se învață **plăcut** când ei își pot reprezenta în practică, în natură, cunoștințele desprinse și se învață **temeinic** atunci când se clădește pas cu pas pe ceva ce s-a învățat anterior" [p. XXX (*Studiu introductiv*)].

În cea de-a treia și ultima secțiune a studiului introductiv, autoarea întreprinde o foarte subtilă analiză comparativă al principalelor diferențe dintre diferitele ediții ale *Orbis pictus*, fie la nivelul textului (structură, conținut, topică, sinonimie), fie în planul ilustrației acestui prim manual în imagini pentru copii. În ceea ce privește lectura iconică, analiza comparativă selectează, în vederea unui comentariu cronologic, material imagistic din cinci versiuni apărute în străinătate, pe care le raportează la cele două ediții transilvane (Sibiu, 1738; Brașov, 1675) care au fost folosite pentru întocmirea textului și realizarea ilustrației acestei ediții. Din comentariul dezinvolt al autoarei nu lipsesc nici observațiile privitoare la similitudinile dintre *Orbis pictus* (1658) și lucrarea *Lucidarium* (1653), un extras de probă conținând capitole din manualul comenian, nici ipotezele referitoare la locul publicării fragmentului *Lucidarium* (Sárospatak sau Alba Iulia) sau la executarea desenelor ediției brașovene (1675). În această din urmă privință, autoarea presupune că meșterii brașoveni au preluat în oglindă fie imaginile ediției princeps (1658), fie cele ale ediției celei mai apropiate în timp de ediția princeps (Londra, 1659). De altfel, tot lucrând în oglindă vor proceda și alte ediții ulterioare celei de la Brașov, precum cea de la Nürnberg (1698), la care se trimite cu titlu de exemplu: „Ce putem noi constata la momentul de față (…) este că ediția Nürnberg, 1698) reia în oglindă imaginile ediției Brașov, 1675 (…). Sigur, comparând imaginile ediției noastre cu ediția Londra, 1659, se poate genera ideea preluării în oglindă de către meșterul/ meșterii de la Brașov, dar se va ține cont de faptul că lucrătura ei este una stilizată, mult mai rafinată decât cele discutate mai sus." [p. XLVIII-XLIX (*Studiu introductiv*)].

Concluziile studiului introductiv trec în revistă intențiile cărții, cu trimitere la *Prefața* lui Comenius, subliniind din nou statutul hibrid al lucrării și întâietatea sa multifuncțională: prim manual școlar în imagini pentru copii, primă enciclopedie școlară ilustrată, primă carte ilustrată pentru copii din istoria cunoscută a literaturii, „breviar al lumii întregi și al întregii limbi", urmărind „să deștepte mințile, să atragă și să ascută atenția, să instruiască prin joc și în glumă" [p. XL (*Studiu introductiv*)].

Găsim întru totul remarcabil modul în care *Tabelul cronologic* al volumului surprinde, într-o sinteză alertă, alternanța tensionată dintre tumultuoase episoade ale vieții duse de peregrinul Comenius și marile momente ale prodigioasei sale activități științifice, desfășurate în refugiu sau în exil. Chiar dacă relativ predictibilă, simbolistica existenței marelui cărturar, în care pierderile omenești au fost invariabil urmate de mari resurecții spirituale, nu este mai puțin tulburătoare în ordinea comună a arderii și a transformării. Astfel, consemnează mereu inspirată Marcela Ciortea, incendiile din Strážnice (1604), Fulnek (1621) și Leszno (1656) îi vor răpi lui Comenius, rând pe rând, continuarea studiilor, prima familie – soția și doi copii, precum și un mare număr de manuscrise, între care cele mai importante au fost *Tezaurul limbii cehe* și *Pădurea pansofică*, la care lucrase în ultimii patruzeci de ani. De fiecare dată însă, acestor arderi materiale le-au urmat marile combustii spirituale din care s-au hrănit câteva dintre cunoscutele sale lucrări de inspirație religioasă (*Gânduri asupra perfecțiunii creștine, O cetate de necucerit – Numele Domnului,* 1622; *Lumină în întuneric*, 1657), alegorică (*Labirintul lumii și paradisul inimii,* 1623) sau lingvistico-didactică (*Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice,* 1656; *Opera didactica omnia,* 1657; *Orbis pictus*, 1658). Pe de altă parte, de vreme ce s-a întâmplat ca una dintre lucrările marelui reformator să fie publicată și la două secole după ce a fost scrisă (*Scurte instrucțiuni pentru reorganizarea școlilor din Regatul Boemiei*, 1631), selecția informațiilor

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

din tabelul cronologic ne îndeamnă parcă să visăm la un viitor în care ar putea fi regăsite și tipărite lucrări pe care deocamdată le considerăm pierdute sau neterminate.

Mulțumirile, Bibliografia și *Nota asupra ediției* întregesc aparatul critic al volumului. *Nota asupra ediției* rezumă istoricul versiunii românești a manualului comenian, adăugând, față de informațiile din *Studiul introductiv*, alte câteva date comparative referitoare la cele două ediții utilizate în vederea reproducerii textului și a ilustrației cărții, precum și unele precizări privitoare la metoda de lucru comeniană și la ideea de lucru a îngrijitoarei acestei ediții. Demn de menționat este și faptul că, în acord cu înseși intențiile autorului, editoarea și traducătoarea cărții sugerează posibile exploatări actuale ale manualului, în educația copiilor: „Ediția noastră păstrează textul latin, dar înlocuiește versiunea în limba germană din concepția inițială a lui Comenius cu versiunea noastră în limba română, urmând îndemnului lansat de autor de a traduce volumul în cât mai multe limbi. (…). Pentru copii, este suficientă parcurgerea textului în limba română și observarea imaginilor, eventual prin însoțire cu o poveste captivantă cu iz medieval. În sprijinul acestora am adăugat, în josul paginii, scurte explicații pentru acele cuvinte pe care le-am considerat noi mai puțin cunoscute lor" [p. LXIII- LXIV (*Notă asupra ediției*)].

Singură *Prefața* lui Comenius la *Orbis pictus* ar merita să fie subiectul unei analize separate, pe care însă n-o vom întreprinde acum. Menționăm aici doar faptul că teza introductivă și concluzia în cheie paremiologică din final alcătuiesc o ramă sapiențială care delimitează un discurs asupra metodei, oferind încă o cheie conceptuală pentru înțelegerea sistemului comenian. În sens larg, *Prefața* autorului este o pledoarie pentru înțelepciunea de a căuta de timpuriu în viață agoniseala spirituală, învățătura, de unde sensul sapiențial al proverbului din final. Într-adevăr: *„Dacă n-ai adunat în tinerețe, cum vrei să găsești la bătrânețe?"* În sens restrâns, prefața este un breviar al modurilor prin care poate fi dobândită, pe calea erudiției, înțelepciunea. Ea definește astfel obiectul de studiu și menirea întregii cărți, care este prezentată ca un breviar al lumii întregi și al întregii limbi, bogat în *desene, denumiri* și *descrieri* ale lucrurilor. Desenele reprezintă etichete iconice ale lucrurilor vizibile (concrete) sau invizibile (abstracte), denumirile sunt titlurile desenelor, exprimând întregul lucru prin termenul său general, iar descrierile sunt explicații la părțile desenului.

Finalul prefeței autorului rezumă în dublu registru – pedagogic și lingvistic – în ce constă utilitatea cărții. În sens pedagogic, *Orbis pictus* are menirea de a atrage spre studiu, prin activarea plăcerii și stimularea atenției, iar în sens lingvistic, cartea a fost destinată să servească drept introducere pentru *Vestibulul porții deschise a limbilor* și *Poarta deschisă a limbilor*, adică să reprezinte o primă etapă necesară parcurgerii ulterioare a celorlalte două lucrări care urmează metoda naturală instituită de Comenius, în ordinea pedagogică și lingvistică stabilită de marele învățat: „Dacă unii vor căuta (așa cum se și cuvine) o descriere mai desăvârșită a lucrurilor și o cunoaștere mai completă a limbii, și o lumină mai aleasă a minții, le vor găsi în altă parte, unde nu este greu de trecut datorită micii noastre enciclopedii despre lucrurile sensibile." [p. 10-11 (*Prefață*)].

Mai mult, „potrivirea" cărții în limbile vernaculare, a se înțelege folosirea ei în limbile naționale în care ar putea fi tradusă, promite încă trei mari avantaje: oferă o strategie mai ușoară pentru învățarea citirii literelor în perioada abecedară, sprijină învățarea completă și fundamentată a respectivei limbi vernaculare și servește la învățarea limbii latine într-un mod mai rapid și mai plăcut. Antidotul ignoranței, mai observă marele pedagog în glosele finale, este erudiția sau învățătura *veritabilă* (adică utilă), *deplină* (adică necesară și esențială), *lucidă* (adică fermă) și *solidă* (adică statornică). Înțelegerea subsecventă va fi de asemenea lucidă, și prin aceasta, statornică, dacă nimic din ceea ce se predă nu este obscur, ci este prezentat clar, distinct și articulat. Garanția acestui deziderat este calitatea expunerii perceptive a lucrurilor sensibile, care este prima condiție a oricărei achiziții intelective.

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

Percepția corectă prin simțuri este, deci, temeiul înțelegerii depline, în tripla ei accepțiune sapiențială: *cunoaștere înțeleaptă* (cugetare profundă), *acțiune înțeleaptă* (înfăptuire iscusită), *vorbire înțeleaptă* (elocvență în cunoștință de cauză). Se observă că înțelegerea este considerată în primul rând fundamentul înțelepciunii minții, care este, la rândul său, întâiul temei al cunoașterii înseși. Fiindcă, va conchide autorul, nu putem nici acționa și nici vorbi cu înțelepciune, dacă nu înțelegem mai întâi toate cele care sunt de făcut și despre care trebuie să vorbim: „Or, a reuși să îndepărtezi fantomele din grădinile înțelepciunii ar fi un lucru de mare preț" [p. 7 (*Prefață*)].

Maniera aforistic-enigmatică în care este exprimată principala menire a cărții – consolidarea funcției referențiale, în vederea dezvoltării capacității designative – este spectaculoasă cel puțin ca demers psihopedagogic de profilaxie intelectivă, dacă nu și ca rațiune terapeutică. Astfel, prin simbolica alungare a fantomelor din paradisul ideatic – acea alegorică „îndepărtare a fantomelor din grădinile înțelepciunii" la care trimitea Comenius – ajungem să înțelegem necesitatea de a combate iluziile intelectualiste (ca fiind lipsite de temei perceptiv), de a respinge în general rătăcirile fantasmatice ale minții, în baza aceleiași lipse de obiect în realitatea naturală observabilă. De aici, faimoasa concluzie cu valoare de dicton pe care o avem acum și în traducerea propusă de Marcela Ciortea: „Căci nimic nu există în intelect dacă n-a existat mai înainte în simțuri" [p. 6 (*Prefață*)].

După Comenius, cele 5 reguli ale „Școlii lucrurilor percepute prin simțuri" [p. 12 (*Prefață*)] sunt condiționate în mod necesar de interferența celor 5 sisteme perceptive (senzorio-psiho-motorii) responsabile pentru emergența citit-scrisului şi dezvoltarea timpurie a limbajului. Este vorba, firește, în primul rând de percepţia vizuală (simţul vizual) și auditivă (simțul auzului), dar și de percepţia tactilă sau haptică (simţul haptic sau pipăitul activ ca acţiune efectoare), de percepţia proprioceptivă (simţul proprioceptiv, care informează asupra mişcării) și de percepţia cenestezică (simţul cenestezic sau simţul senzorio-afectiv de autoreglare a organismului, cu alte cuvinte, simţul dispoziţiei şi al atitudinilor copilului faţă de sine, al sensibilităţii care reflectă starea de bine și de plăcere a propriei existențe corporale.

Cele 5 reguli ale „încântării" perceptive care sprijină funcția de reprezentare pot fi recunoscute în indicațiile autorului pentru „folosirea plăcută a acestei cărți" [p. 11 (*Prefață*)], sub forma unor adevărate comandamente ale „școlii de pregătire a intelectualului":

I. „Să se dea copiilor la mână, ca să-i încânte, după bunul-plac, la vederea figurilor și să și le reprezinte cât mai familiare, încă de acasă, înainte de a merge la școală."

II. „Să nu vadă nimic ce nu știu numi; și să nu numească nimic ce să nu știe arăta."

III. „Lucrurile numite să li se arate nu doar în desen, ci și în sine."

IV. „Să li se dea voie și să imite desenele cu mâna, dacă ei vor; (…) în cele din urmă, să-și exerseze agilitatea mâinii, lucru care este util în multe situații."

V. „Dacă unele lucruri despre care s-a amintit aici nu pot fi prezentate privirii, ar fi foarte bine să poată fi oferite școlarilor din viața reală: spre exemplu, culorile, savorile și altele care nu puteau fi redate aici cu cerneală." [p. 11-12 (*Prefață*)].

Ceea ce postulează aici Comenius este că toate demersurile de achiziție intelectivă – și în primul rând procesele comprehensive antrenate în cadrul activităților de educare a comunicării şi de dezvoltare a limbajului – trebuie supradeterminate de modalităţi de educaţie vizuală, auditivă, haptică, proprioceptivă, şi cenestezică, de pe poziţiile principiului unităţii dintre senzorial şi motor, afectiv şi cognitiv, sensibil şi inteligibil, activitate şi conştiinţă.

În concluzie, situând *Orbis pictus* la începuturile literaturii pentru copii, lucrarea noastră evidențiază importanța acestei enciclopedii ilustrate nu numai pentru istoria acestui domeniu al literarității, ci și pentru înțelegerea sistemică a gândirii lui Jan Amos Comenius.

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)

Cartea este relevantă, așadar, mai cu seamă din perspectiva instituirii așa-numitei metode naturale, precum și a complementarității dintre codul verbal și codul vizual, în lectura lumii sensibile. În această ordine de idei, este remarcată prioritatea acordată de către savant lucrărilor sale cu caracter lingvistic și didactic, ceea ce face ca *Orbis pictus* să reveleze ordinea inversă în care trebuie abordate aceste lucrări. Se arată, prin urmare, că enciclopedia *Orbis pictus* a fost destinată să servească drept introducere, drept primă etapă necesară parcurgerii ulterioare a celorlalte lucrări care urmează metoda naturală instituită de Comenius. În această investigație este subliniat de asemenea caracterul hibrid și întâietatea multifuncțională a lucrării cărturarului ceh: primă carte ilustrată pentru copii, prim manual școlar în imagini pentru copii, prim model al manualelor școlare moderne, primă enciclopedie școlară ilustrată, breviar al lumii întregi și al întregii limbi.

BIBLIOGRAPHY

Antonesei, Liviu (2016). *O frumoasă ispravă cărturărească*, 21.09.2016; consultat on-line la data de 05.06.2017: https://antoneseiliviu.wordpress.com/2016/09/21/o-frumoasa-isprava-carturareasca/

Buzași, Ion (2016). O carte clasică din literatura pentru copii. În: *Steaua*, Anul LXVII, Nr. 8 (814), Cluj-Napoca: august 2016, pp. 47-48.

Chiciudean, Gabriela (2016). Din istoria învățământului în Transilvania. În: *România Literară*, Actualitatea, Nr. 30-31 (22.07-28.07.2016), 22 iulie 2016, p. 17-18.

Ciortea, Marcela (2013). Firul Ariadnei sau metoda naturală a lui Jan Amos Comenius în învățarea limbii latine și a limbilor vernaculare. În: *The Proceedings of the European Integration-Between Tradition and Modernity Congress* (EITM), 5th edition, 24-25 october 2013, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior", Volume number 5, pp. 361-372.

Comenius, Jan Amos (2016). *Orbis sensualium pictus*/ *Lumea sensibilă în imagini*, Ediție bilingvă latină și română. Ediție îngrijită, traducere în limba română, studiu introductiv, tabel cronologic, notă asupra ediției și dicționar de Marcela Ciortea. Cuvânt înainte de Eva Mârza. Cluj-Napoca: Editura ARGONAUT.

Fărcaș, Ioan-Mircea (2016). Jan Amos Comenius, Orbis sensualium pictus (Lumea sensibilă în imagini), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, ediție îngrijită, traducere în limba română, studiu introductiv de Marcela Ciortea. În: *Buletin Ştiinţific,* Seria A, fascicula Filologie, Issue No: XXV/ 2016, pp. 455-456, Baia Mare: Editura Universității de Nord.

Goia, Vistian (2016). Eveniment editorial. În: *Tribuna*, Anul XV, Nr. 332, Cluj-Napoca: 1-15 iulie 2016, p. 7.

Komenský, Jan Amos (1958). *Texte alese*, cu o prefață de Iosif Antohi. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică.

Lăscuș, Voicu (2009). *Jan Amos Comenius. Viața și opera*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

BDD-A26457 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 22:10:01 UTC)